

Rafał Lew-Starowicz ■ Katarzyna Lorecka

Włączenie cyfrowe

– droga do reintegracji społecznej

Włączenie cyfrowe

– droga do reintegracji społecznej

Rafał Lew-Starowicz ■ Katarzyna Lorecka

Włączenie cyfrowe

– droga do reintegracji społecznej

Warszawa 2013

Recenzent
prof. dr hab. Mirosław Grewiński

Redaktor prowadzący
Ewa Wyszynska

Redakcja
Agata Wojtko

Redakcja techniczna
Beata Stelęowska

Korekta
Bożena Gorlewska

Projekt okładki i stron tytułowych
Katarzyna A. Jarnuszkiewicz

Ilustracja na okładce
© **Sebastian Kaulitzki/Dreamstime.com**

Skład i łamanie
Grafini DTP

ISBN 978-83-235-1140-3

ISBN 978-83-235-1263-9 PDF

© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

00-497 Warszawa, ul. Nowy Świat 4

www.wuw.pl; e-mail: wuw@uw.edu.pl

Dział Handlowy WUW: tel. +48 22 55 31 333; e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.wuw.pl/ksiegarnia

Wydanie 1

SPIS TREŚCI

I. DIAGNOSTYKA SYTUACJI	7
1. Wykluczenie społeczne	16
2. Wykluczenie cyfrowe	21
3. Istotne obszary zaangażowania	30
3.1. Dostęp do informacji publicznej	32
3.2. Edukacja osób niepełnosprawnych	34
3.3. E-learning	38
3.4. E-kompetencje	42
3.5. Uniwersytety Trzeciego Wieku	46
3.6. Wolontariat	48
3.7. Przedsiębiorstwa społeczne	56
II. TECHNOLOGIE INFORMACYJNE W SZKOLE W KONTEKŚCIE RZĄDOWEGO PROGRAMU ROZWIJANIA KOMPETENCJI UCZNIÓW I NAUCZYCIELI W ZAKRESIE STOSOWANIA TECHNOLOGII INFORMACYJNO- KOMUNIKACYJNYCH	61
1. Problemy z dostępem do infrastruktury w szkołach	63
2. Dostępne oprogramowanie wspierające pracę z uczniem	66
3. Wpływ technologii informacyjno-komunikacyjnych (TIK) na uczniów	67
4. Wpływ zastosowania TIK w niwelowaniu wykluczenia cyfrowego nauczycieli	71
5. Nowe technologie informatyczne wspierające edukację osób niepełnosprawnych	79
6. Niepełnosprawni w polskiej oświacie	84

7. Bezpieczeństwo w internecie: studium przypadku opracowania materiałów edukacyjnych dla dzieci niesłyszących i niedosłyszących (Microsoft Sp. z o.o.) 86

III. INICJATYWY SPOŁECZNE Z ZAKRESU PRZECIWDZIAŁANIA WYKLUCZENIU I STYMULOWANIA PROCESU INTEGRACJI DZIĘKI NOWOCZESNYM TECHNOLOGIOM INFORMATYCZNYM 91

1. Program Rozwoju Bibliotek 94
- 1.1. Aktywizowanie grup osób niepełnosprawnych 103
- 1.2. Aktywizowanie seniorów 103
- 1.3. Uniwersytety Trzeciego Wieku 104
- 1.4. Biblioterapia 105
- 1.5. Telepraca 106
- 1.6. Wolontariat 107
- 1.7. Przykłady projektów społecznych realizowanych w ramach Programu Rozwoju Bibliotek 107
2. Program e-Centra 109
- 2.1. e-Integracja osób niepełnosprawnych – projekty 113
3. Polska Cyfrowa Równych Szans 121
4. Wolontariat 127
- 4.1. Wolontariat seniorów w Muzeum Powstania Warszawskiego . . 130
5. Innowacje społeczne sektora biznesu w sferze e-integracji 138
6. Technologie non-profit 145
7. Koalicja „Dojrzałość w sieci” 147

IV. ZAKOŃCZENIE 151

- Bibliografia 159
- Spis rysunków 164
- Spis tabel 165

DIAGNOSTYKA SYTUACJI

Współczesne państwo demokratyczne w dużej mierze opiera swoje funkcjonowanie na potencjale społeczeństwa obywatelskiego, którego wyrazem aktywności jest samodzielne prowadzenie działalności bez impulsu ze strony państwa. Wiedza płynąca z relacji i stosunków społecznych wspieranych poczuciem zaufania wzmacnia dobrą organizację społeczeństwa obywatelskiego, a współdziałaniu i wzajemnej komunikacji sprzyja dynamiczny rozwój nowoczesnych technologii informacyjnych i komunikacyjnych. Zarówno większość socjologów, jak i ekonomistów jest zdania, że kapitał społeczny stymuluje rozwój ekonomiczny i poprawia efektywność gospodarki rynkowej. Pozytywne oddziaływanie kapitału społecznego na ogólną sprawność oraz produktywność społeczeństwa przekłada się w znacznym stopniu na możliwość niwelowania nierówności społecznych poprzez włączanie jednostek oraz grup wykluczonych w inicjatywy obywatelskie sprzyjające lepszej integracji. Wspomniane nierówności występujące w społeczeństwie tworzą jego podziały, bezpośrednio wywołując ryzyko marginalizacji społecznej i jej radykalnej formy – wykluczenia społecznego.

Rozważając zjawisko wykluczenia społecznego, warto przyjrzeć się bliżej samemu pojęciu społeczeństwa i jego korelacji z innymi pojęciami określającymi procesy zachodzące w odstępie czasu w przestrzeni międzyludzkiej. Termin „społeczeństwo” odnosi się do pewnej zbiorowości ludzi powiązanych wzajemnymi zależno-

ściami lub relacjami powodującymi m.in. wyodrębnienie tzw. grup społecznych.

Socjologia rozróżnia siedem podstaw klasyfikacji społeczeństwa¹:

- Demograficzna – odnosząca się do populacji, zbioru jednostek;
- Grupowa – odnosząca się do spoiwystych zbiorowości złożonych z jednostek, zintegrowanych całości;
- Systemowa – odnosząca się do powiązań statusów i ról społecznych;
- Strukturalna – odnosząca się do sieci relacji międzyludzkich;
- Aktywistyczna – odnosząca się do interakcji jednostek;
- Kulturalistyczna – odnosząca się do ciągu podzielanych przez zbiorowość znaczeń czy reguł znajdujących odbicie w działaniach;
- Zdarzeniowa – odnosząca się do zmienności, kierunków i dynamiki transformacji społeczeństwa.

Dynamika funkcjonowania i rozwoju społeczeństwa opiera się na działaniach, tj. aktywności obywateli. Prof. Piotr Sztompka z Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek rzeczywisty PAN, w publikacji *Socjologia. Analiza społeczeństwa* z 2012 roku, definiuje pojęcie społeczeństwa m.in. jako „pole międzyludzkich relacji w nieustannym procesie stawania się”. Aktywność obywateli jest zarazem podstawą istnienia społeczeństwa, jak i katalizatorem jego transformacji. W uogólnieniu, socjologia za działanie przyjmuje takie zachowanie człowieka, któremu podejmująca je jednostka może nadać (świadomie bądź podświadomie) określone znaczenie, sens, zamiar, intencję, genezę. Jednym z przejawów działania jest komunikowanie się jednostek (np. mowa, język ciała). Wraz z przemianami technologicznymi przybywa też obywatelom narzędzi komunikacji usprawniających przepływ informacji, intensywność interakcji, wymianę wiedzy, organizowanie się i zacieśnianie relacji. Relacje łączące członków spo-

¹ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo ZNAK, Kraków 2012.

łeczeństwa, zaufanie i sprawna komunikacja – we współczesnych czasach wspierana technologiami informacyjno-komunikacyjnymi – składają się na pojęcie kapitału społecznego. Zaufanie jest tutaj spoiwem łączącym jednostki w wierze w rzetelność innych ludzi lub instytucji, urzędów, ról społecznych, towarów i marek, infrastruktury technologicznej, systemu społecznego, politycznego czy gospodarczego. Pojęcie relacji odnosi się z kolei do różnych form interakcji w przestrzeni międzyludzkiej, stosunków i więzi społecznych oraz tożsamości społecznej.

Można zatem powiedzieć, że współczesny kapitał społeczny osadzony na fundamencie rozwoju technologicznego, relacji społecznych i zaufania dotyczy zasobów społeczeństwa wynikających ze wspomnianych powyżej komponentów ogólnie nazwanego fundamentu, zwiększających sprawność społeczeństwa w osiąganiu celów poprzez skoordynowane działania jednostek. Mocny kapitał społeczny skutkujący sukcesami grupowymi przekłada się bezpośrednio na jednostkę – oraz odwrotnie. Efekty takiej dwustronności oddziaływania w szerszym zakresie stymulują także rozwój gospodarczy państwa demokratycznego. Jednakże niski kapitał społeczny może utrudnić państwu i jego obywatelom (społeczeństwu) funkcjonowanie we współczesnym świecie gospodarek opartych na wiedzy.

Kapitał społeczny jest elementarnym składnikiem społeczeństwa obywatelskiego, tj. charakteryzującego się dodatkowo zdolnością do samoorganizacji, określania i osiągania zamierzonych celów samodzielnie, dzięki współpracy wzajemnej, bez dodatkowego bodźca ze strony państwa. Aktywni obywatele świadomie uczestniczą w życiu publicznym, m.in. formując organizacje obywatelskie.

Jednakże poza tym, co łączy jednostki w obrębie społeczeństwa, występują także podziały i nierówności społeczne. Nierówności społeczne według prof. Sztompki² dotyczą „cech pośrednich, które upo-

² Piotr Sztompka, profesor zwyczajny socjologii na Uniwersytecie Jagiellońskim, członek rzeczywisty PAN. Autor wielu książek i artykułów naukowych.

dabniają do siebie pewne tylko zbiorowości – grupy społeczne, albo pewne tylko lokalizacje w społecznej strukturze – pozycje społeczne (statusy). Inaczej, nierówności społeczne dotyczą sytuacji, gdy ludzie są nierówni sobie nie z racji jakichkolwiek cech cielesnych czy psychicznych, lecz z powodu ich przynależności do różnych grup albo zajmowania różnych pozycji społecznych”³. Analizując zjawisko podziałów społecznych, profesor wskazuje na trzy zasadnicze dobra generujące nierówności społeczne. Są nimi:

- Bogactwo

Pragnienie posiadania dóbr materialnych wiąże się nie tylko z potrzebą zaspokojenia podstawowych wymogów funkcjonalnych, lecz także wynika z samej chęci posiadania, szczególnie odczuwalnej w czasach konsumpcjonizmu. Poziom ponadprzeciętnej zamożności jednostki definiuje jej dostęp do dóbr materialnych. Różnice zachodzące w tym aspekcie pomiędzy obywatelami generują nierówności społeczne i podziały odnoszące się do dystansu majątkowego dzielącego najbogatszych i najuboższych członków społeczeństwa.

- Władza

Podobnie jak posiadanie dóbr materialnych, posiadanie władzy jest cenionym stanem uznawanym za dobro rzadkie. Poza zwyczajowo związanymi z pojęciem władzy atrybutami, takimi jak np.: siła, moc, decyzyjność, autorytet, stanowi ona także narzędzie potencjalnego wykorzystywania przewagi nad innymi. Władza zazwyczaj przynosi korzyści ekonomiczne i daje dostęp do dóbr materialnych, mogąc w konsekwencji generować nierówności społeczne.

- Prestiż

Prestiż wymieniany jest jako trzecie dobro generujące nierówności społeczne. Łączy się on z pojęciem uznania, reputacji, poważania społecznego, akceptacji bądź sławy. To wyznacznik wysokiej pozycji

³ P. Sztompka, *Socjologia*, *poz. cyt.*, s. 390.

w hierarchii społecznej i podobnie jak władza jest dobrem wymiernym, np. bezpośrednio na władzę bądź osiągnięcie korzyści materialnych.

Teoria akumulacji przewag nawiązuje do przywilejów oraz upośledzenia. Oznacza to, że osobom uprzywilejowanym życiowo i społecznie łatwiej jest powiększać dobra, podczas gdy osoby w tym względzie upośledzone ulegają pogłębiającej się pauperyzacji. Na przykład osoby zamożne mogą inwestować posiadane fundusze i w ten sposób je pomnażać lub też zaciągać kredyty na działalność gospodarczą przynoszącą zyski. Osobom już wykształconym łatwiej jest posiadaną wiedzę powiększać. Obywatele wyposażeni już na starcie życia w lepszy kapitał (majątkowy, życiowy, kulturowy, społeczny) mają więcej możliwości życiowych, np. w obszarze opieki i rozwoju. Przykładowo, mieszkańcy dużych aglomeracji mają ułatwiony dostęp do placówek służby zdrowia, ośrodków edukacyjnych, kultury i rozrywki. Urodzeni w tzw. dobrych domach, dobrze sytuowanych i wykształconych rodzinach, posiadają lepszy kapitał kulturowy i społeczny i mają więcej możliwości jego zwielokrotnienia, np. przez sieć znajomości, odpowiednio wysoko umocowanych kontaktów itp. Odwrotna sytuacja dotyczy osób upośledzonych w dostępie do dóbr. Ich niekorzystna sytuacja życiowa ma tendencję do intensyfikowania się. Gorszy punkt wyjścia utrudnia uzyskanie wsparcia, negatywne wzorce społeczne obowiązujące w danej grupie (np. osób z tzw. marginesu, rodzin dysfunkcyjnych, środowiska gangów młodzieżowych) hamują pozytywny rozwój osobowości, brak pracy wymusza pożyczanie środków niezbędnych do życia, zaś długi, których nie można spłacić, powiększają się, napędzając w ten sposób spiralę negatywnych zdarzeń.

Podział społeczny czy też zróżnicowanie polskiego społeczeństwa na klasy i warstwy wywodzi się głównie z nierówności ekonomicznych, choć teorie niektórych socjologów mówią dodatkowo o nierównościach społecznych i politycznych. Konsekwencją nierówności i podziałów społecznych jest wykluczenie społeczne jednostek lub grup obywateli. Wiąże się ono z warunkami uczestniczenia obywateli

w życiu publicznym m.in. pod względem politycznym, kulturalnym lub gospodarczym. Osoby wykluczone mogą mieć utrudniony dostęp do instytucji państwowych, pracy zawodowej i godnej płacy, rozwoju, kształcenia się, dostępu do nowoczesnych mediów, rozrywki itp.

Zjawisko wykluczenia społecznego dotyczyć może m.in.:

- osób niepełnosprawnych,
- osób nie w pełni sprawnych, np. seniorów,
- osób długotrwale bezrobotnych,
- osób ciężko i przewlekle chorych,
- osób bezdomnych,
- osób uzależnionych,
- osób opuszczających zakłady karne po odbyciu kary,
- młodzieży opuszczającej placówki opiekuńczo-wychowawcze typu socjalizacyjnego i rodzinnego,
- samotnych matek,
- ofiar patologii rodzinnych,
- osób samotnych,
- osób o niskich lub nieadekwatnych do wymogów rynkowych kwalifikacjach zawodowych,
- imigrantów, mniejszości narodowych,
- mieszkańców terenów wiejskich,
- mniejszości seksualnych.

Czynnikami wpływu na możliwość wystąpienia wykluczenia społecznego mogą być m.in. następujące źródła:

- kapitał życiowy,
- wykształcenie,
- zdrowie,
- pochodzenie etniczne,
- pochodzenie geograficzne,
- płeć,
- stereotypy kulturowe.

Wiele instytucji oraz podmiotów życia społecznego współpracujących z grupami i osobami wymagającymi wsparcia świadczy

pomoc w formie inicjowania działań społecznych nakierowanych na lepsze usamodzielnienie się i integrację społeczną beneficjentów. Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku definiuje ją jako „instytucję polityki społecznej państwa, której celem jest umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężenia trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości”. Zadaniem ośrodków wykonawczych pomocy społecznej jest nie tylko świadczenie usług na rzecz zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych grup docelowych, lecz także w dużej mierze rozbudzanie potencjału podopiecznych na drodze ku niwelowaniu skutków negatywnych zjawisk społecznych⁴. Istnieje w tym obszarze wiele inspirujących dobrych praktyk działań o zasięgu ogólnopolskim, czerpiących z predyspozycji lokalnego potencjału społecznego, realizowanych przez sektor obywatelski samodzielnie lub na styku z administracją państwową bądź biznesem. Pod parasolem programów obejmujących swoim zasięgiem cały kraj są łączone, monitorowane i koordynowane lokalne inicjatywy, często animowane, w małych miejscowościach i na obszarach wiejskich, wśród osób lub grup najbardziej narażonych na wykluczenie społeczne bądź już wykluczonych.

Bieżący rozwój nowoczesnych technologii informatycznych i sieci telekomunikacyjnej o szerokim zasięgu, wzrost dostępności i znaczenia zasobów informacyjnych sprawiły, że ukształtował się nowy typ społeczeństwa tzw. informacyjnego, dla którego przetwarzanie informacji z wykorzystaniem technologii informacyjnych i komunikacyjnych stanowi wartość ekonomiczną, społeczną i kulturową⁵. We współczesnym świecie transformacji technologicznych i społecznych zjawiskiem rzutującym na stan sprawiedli-

⁴ K. Lorecka, *Wolontariat pracowniczy w praktyce*, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa 2011.

⁵ Strategia Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego do roku 2013, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, grudzień 2008, <http://www.msw.gov.pl/portal/SZS/495/6271/>.

wości społecznej jest tzw. wykluczenie cyfrowe, tj. różnice w dostępie i świadomym korzystaniu z nowoczesnych technologii pomiędzy osobami lub grupami społecznymi zróżnicowanymi pod względem wieku, płci, pochodzenia, miejsca zamieszkania, wykształcenia czy poziomu zamożności. Podział społeczeństwa na osoby z dostępem do technologii oraz bez takich możliwości, a także na świadomie korzystające z potencjału współczesnej myśli technologicznej i innowacji oraz nieuświadomionych obywateli, pogłębia zjawisko wykluczenia społecznego, rodząc negatywne skutki zarówno dla gospodarki kraju, jak i jakości życia społecznego, ekonomicznego, politycznego, kulturalnego i osobistego osób i grup wykluczonych. Alternatywą dla zjawiska wykluczenia społecznego mogą być działania mające na celu włączenie cyfrowe obywateli (tzw. integracja cyfrowa lub e-integracja). W procesie integracyjnym technologie informacyjno-komunikacyjne powinny być katalizatorem zmian, a umiejętności cyfrowe środkiem do wyzwolenia energii społecznej obywateli.

1. WYKLUCZENIE SPOŁECZNE

Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski definiuje wykluczenie jako „brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich”.

Marginalizacja społeczna i jej radykalna forma – wykluczenie społeczne, dotyczyć mogą jednostek lub grup dotkniętych niekorzystnymi zmianami ekonomicznymi lub procesami społecznymi – dyskryminowanych, przewlekłe chorych, pozbawionych dostępu do dóbr publicznych i infrastruktury, doświadczających utrudnionego funkcjonowania w społeczeństwie bądź utraty możliwości odgrywania zwyczajowej roli społecznej (np. praca, założenie rodziny, dostęp do nauki, kultury etc.). Narodowa Strategia Integracji Społecz-

Definicja wykluczenia społecznego przyjęta w dokumencie powołującym Zespół Zadaniowy ds. Reintegracji Społecznej

Wykluczenie społeczne to brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich.

Rys. 1. Definicja wykluczenia społecznego przyjęta w dokumencie powołującym Zespół Zadaniowy ds. Reintegracji Społecznej, Narodowa Strategia Integracji Społecznej (NSIS)

Źródło: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, <http://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/File/mps/NSIS.pdf>

nej dla Polski⁶ wskazuje na wiele akcentów dotyczących definiowania zjawiska wykluczenia społecznego. Są to m.in.:

- ograniczenia prawne (prawa człowieka, prawa socjalne),
- znaczenie instytucji i efektywności ich działania,
- warunki materialne,
- wyposażenie w kapitał życiowy,
- oddziaływanie środowiska społecznego,
- rodzaje grup zagrożonych wykluczeniem,
- obszary, z których nastąpiło wykluczenie,
- procesy i przejawy wykluczania,
- skutki dla osób wykluczonych i społeczeństwa.

W aspekcie formalnoprawnym istotne jest istnienie i respektowanie regulacji dotyczących praw człowieka i obywatela. W tym obszarze, jak również w zakresie przeciwdziałania zjawisku wykluczenia, ważna wydaje się rola instytucji pomocowych i opiekuńczych oraz ich efektywność działania, kompetencje i dobra organizacja systemowych przedsięwzięć. Od 2012 roku uległa modyfikacjom systemowa pomoc świadczona dzieciom osamotnionym i zagrożonym wyklucze-

⁶ Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski, www.mpips.gov.pl.